

УДК 616.899.2:37.018.1

Руденко Л. М.

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

А На підставі власного дослідження з використанням методик аналізу сімейного виховання (АСВ), розроблену Е.Г. Ейдемільнером і В.В. Юстицьким, а також проєктивних методик «Кінетичний малюнок сім'ї» та «Три дерева» виявлені фактори, які впливають на формування агресивної поведінки дітей з розумовою відсталістю. Аналіз отриманих даних дає можливість стверджувати, що негативне сприйняття дитиною з розумовою відсталістю сімейної ситуації, відсутність емоційних зв'язків між членами сім'ї, відчуття неприйняття та відторгнення дитини з боку дорослих членів сім'ї обумовлює не лише прояви агресії, а й формування агресивних моделей поведінки.

Ключові слова: розумова відсталість, агресивна поведінка, вплив сім'ї, фактори впливу, сімейна ситуація, внутрішньосімейні стосунки.

Актуальність проблеми. Сім'я є одним із соціальних інститутів, психологічна сутність якого розглядається у багатьох дослідженнях. Уклад сімейного життя, взаємини між членами сім'ї справляють значний вплив на психосоціальний розвиток дитини. На нашу думку, організація ефективної взаємодії батьків і дітей є важливим фактором, що перешкоджає формуванню агресивної поведінки у дітей з розумовою відсталістю. Порушення взаємодії провокує у дітей появу тривоги, страху, почуття незахищеності тощо, що в свою чергу впливає на рівень агресивності дітей з розумовою відсталістю. Те, що дитина в дитячі роки здобуває в родині, вона зберігає протягом усього життя. Важливість родини як інституту виховання зумовлена тим, що в ній дитина перебуває протягом значної частини свого життя, і за тривалістю свого впливу на особистість жоден з інститутів виховання не може зрівнятися з родиною.

Становлення як позитивних, так і негативних рис, прямо залежить від стилю батьківського виховання (рівною мірою й батьківського, і материнського), від характеру й кількості дисциплінарних стягнень і покарань. Стиль і поведінка батьків – це відносна стійкість цілей, дій і реакцій дорослого, спрямованих на формування особистості дитини.

Аналіз останніх досліджень. М. Мід, вивчаючи примітивні співтовариства, зробила дуже цікаві спостереження. У тих співтовариствах, де дитина має негативний досвід, як правило, формуються негативні риси особистості. У результаті формуються такі якості, як тривожність, підозрливість, сильна агресивність, егоїзм і жорстокість [7].

О.О. Бодальов вважає, що оцінка дитиною іншої людини і його дій є простим повторенням оцінки авторитетним для дитини дорослим. Звідси батьки є еталоном, за яким діти звіряють і будують свою поведінку. Передаючи соціально корисний досвід, батьки передають і негативні його сторони, що є

дуже емоційно зарядженим «керівництвом до дії». Не маючи свого особистого досвіду, дитина не в змозі співвіднести правильність моделей поведінки, що нав'язують, з об'єктивною реальністю [2].

Різні автори виділяють різні типи неблагополучних родин, де з'являються діти з відхиленнями у поведінці. Ці класифікації не суперечать, а доповнюють, іноді повторюючи одна одну.

Г.Г. Бочкарьова виділяє такі типи неблагополучних родин:

- родини з неблагополучною емоційною атмосферою, де батьки не тільки байдужі, а й грубі, неповажні стосовно своїх дітей;

- родини, у яких відсутні емоційні контакти між її членами, байдужість до потреб дитини при зовні благополучних стосунках. Дитина в таких випадках прагне знайти емоційно значущі стосунки поза родиною;

- родини з нездоровою моральною атмосферою, де дитині прищеплюються соціально-небажані потреби й інтереси, вона втягується в аморальний спосіб життя [3].

І.В. Дубровіна як значущий чинник ризику виділяє дисгармонійну родину [5]. Це поняття містить у собі кілька різномірних варіантів психологічного неблагополуччя:

- родини, в якій один із членів страждає нервово-психічним розладом або хімічною залежністю. До спадкового чинника, що робить ймовірнішим виникнення розладів у дітей, додаються непередбачуваність сімейної ситуації;

- дисгармонійні родини, де основною проблемою є стосунки між членами родини;

- родини, у яких практикується неправильний тип виховання.

А.Е. Личко виділяє типи родин на основі характеристики неблагополучних ситуацій:

- гіперопіка різних ступенів: від бажання бути співучасником усіх проявів внутрішнього життя

дітей (його думок, почуттів, поведінки) до сімейної тиранії; зайва турбота про дитину, надмірний контроль за всім його життям, заснований на тісному емоційному контакті, що призводить до пасивності, несамостійності, труднощів у спілкуванні з однолітками;

- гіпоопіка, що нерідко переходить у безнадзорність, коли дітям дозволяється робити все, що їм спало на думку, в результаті чого поведінка стає неконтрольованою;

- ситуація, що створює «кумира» родини – постійна увага до будь-якого спонукання дитини й непомірна похвала за досить скромні успіхи;

- ситуація, що створює «попелюшок» у родині – з'явилося багато родин, де батьки приділяють багато уваги собі й мало дітям [6].

Отже, формування агресивних тенденцій у дітей відбувається декількома шляхами:

- батьки заохочують агресію у своїх дітях безпосередньо, або показують приклад чи модель відповідної поведінки стосовно до інших і оточуючого середовища;

- батьки карають дітей за прояв агресивності: батьки, які дуже рідко стримують агресію у своїх дітей, виховують у дитині надмірну агресивність;

- батьки, які не карають своїх дітей за прояв агресивності, найімовірніше, виховують у них надмірну агресивність;

- батькам, які розумно стримують агресію у своїх дітей, як правило, вдається виховати вміння володіти собою в ситуаціях, що провокують агресивну поведінку.

В.І.Гарбузов виділив три типи негативних стосунків батьків і дитини:

- тип А – невизнання (неприйняття дитини, демонстрація недобррозичливого ставлення).

- тип Б – гіперсоціалізація (надто вимогливе ставлення: надмірна критика, прискіпливість, покарання за найменшу провинку);

- тип В – гіперопіка (езопове виховання: надто турботливе ставлення, при якому дитина не має змоги самостійно діяти) [4].

Існує низка особливостей родинних стосунків і виховання, що сприяють появі агресивних якостей у дитини:

- недолік тепла й ласки з боку батьків;

- незацікавленість дітьми, байдужність до них;

- явна відмова від дитини, що виявляється в неухважності, жорстокості, уникненні контактів батьків з дитиною;

- відсутність або недостатній контроль за дитиною, поєднується з поблажливим ставленням до агресивної поведінки, що проявляється до неї;

- непослідовність у застосуванні покарань;

- використання суворих, у тому числі фізичних покарань.

Родина повинна пристосовуватися до зростаючої незалежності дитини в міру того, як вона готує себе до самостійного життя. Наскільки вдало відбувається це взаємоприспосовування батьків і майже дорослих дітей, більшою мірою залежить від стилю батьківської поведінки і динаміки родини.

У психологічних дослідженнях сім'ї значна увага приділяється аналізу конфліктних стосунків і з'ясування причин, що їх породжують.

Г.М. Андреева вважала, що для нормальної соціалізації особистості у сім'ї небезпечним є як

порушення взаємин між подружжям, так і між батьками та дітьми [1]. Дисгармонія взаємин між чоловіком та дружиною особливо тоді, коли вона охоплює сферу виховання, створює ситуацію, за якої внаслідок розбіжностей у вимогах батьків до дітей не задовольняються належним чином важливі для нормального психосоціального розвитку особистості потреби в емоційному контакті, безпеці, психологічному захисті тощо. У конфліктних сім'ях відсутні необхідні для розвитку дитини стабільні норми поведінки та ціннісні орієнтації.

У такий самий спосіб впливають на виховання дітей і порушення взаємин між батьками та дітьми. Якщо дитиною надто опікуються або вона знаходиться в ситуації надмірної вимогливості, в її психосоціальному розвитку можуть виникнути різні порушення, наприклад, прояви девіантної поведінки, формування агресивної поведінки, поява невротичних станів, неврозів тощо. Якщо ж дитина з якихось причин відчужена від батьків, в неї теж можуть виникнути різноманітні відхилення у поведінці. На це вказують сімейні психотерапевти, вважаючи, що до порушень нормального перебігу психосоціального розвитку дитини найчастіше призводять міжособові та емоційні розлади. Розлади міжособових стосунків у сім'ї зумовлюють виникнення конфліктних форм взаємодії.

На формування агресивних форм поведінки дитини великий вплив мають умови сімейного виховання. Більшість дітей з асоціальним типом поведінки – це діти із сімей з нестійким типом виховання, з властивою даним сім'ям байдужістю до емоційного світу дітей і їхніх інтересів, протилежністю вимог, жорстокістю покарань, а іноді і повною відсутністю заборон та обмежень з боку батьків.

Сформулюємо основні фактори виховання і стилю спілкування з боку дорослих, на які діти реагують найгостріше і які сприяють формуванню найстійкішої агресивної поведінки у дитини і сприяють формуванню у неї негативних емоційних станів:

- протилежність вимог до дитини з боку батьків, внаслідок чого у дитини формується опозиційне ставлення до зовнішнього оточення;

- власні негативні емоційні стани дорослих і відсутність навичок контролю і саморегуляції з їхнього боку;

- використання покарання дитини як засобу зняття дорослим власних негативних емоцій (гніву, роздратування, злості тощо);

- негативний стиль спілкування з дитиною: використання наказів, звинувачень, погроз; постійне використання «Ти-повідомлень» («ти не правильно зробив...», «як ти смієш зі мною так розмовляти?» и т. п.); вербальна образа дитини; ігнорування почуттів дитини, її бажань та інтересів.

Даний стиль спілкування провокує дитину на боротьбу та помсту. Спілкування з агресивними дітьми – це особлива проблема, для вирішення якої необхідні певні вміння та навички з боку батьків. Як правило, батьки не враховують особливості агресивної дитини, у якої: слабко розвинутий контроль над своїми емоціями; слабке усвідомлення своїх почуттів і почуттів інших людей; низький рівень емпатії; ситуацію спілкування вони сприймають насторожено і в певній мірі перебільшують її загрозу, тобто вони з самого початку налаштовані на боротьбу.

Результати дослідження. Особливості сімейного виховання і ставлення до дитини ми виявляли за допомогою опитувальника, які заповнювали батьки. У нашому дослідженні ми використовували методику аналізу сімейного виховання (АСВ), розроблену Е.Г. Ейдемільнером та В.В. Юстицьким. На основі аналізу результатів даної методики визначається тип неправильного виховання: гіперпротекція, гіпопротекція, емоційне відчуження, жорстоке ставлення до дитини, виховання в умовах підвищеної моральної відповідальності. Вказані типи неправильного сімейного виховання призводять до появи порушень поведінки і відхилень в розвитку особистості.

Тест, спрямований на вивчення впливу батьків у вихованні дитини та пошуку помилок у батьківському вихованні.

Методика дозволяє діагностувати небажаний, некоректний вплив членів сім'ї один на одного, порушення при виконанні ролей у сім'ї і порушення її цілісності. Даний опитувальник використовуємо в двох варіантах – для батьків дітей і підлітків.

На основі аналізу результатів даної методики визначався тип неправильного виховання: гіперпротекція, гіпопротекція, емоційне відчуження, жорстоке ставлення до дитини, виховання в умовах підвищеної моральної відповідальності. Вказані типи неправильного сімейного виховання призводять до появи порушень поведінки і відхилень в розвитку особистості.

Серед багаточисленних проєктивних методик, які дозволяють виявити особливості внутрішньосімейних відносин, добре зарекомендувала себе методика «Три дерева». В малюнковій формі вона була запропонована швейцарським психотерапевтом R. J. Corboz.

Важливо, що в тесті «Три дерева» із самого початку не ставиться завдання порівнювати дерева з членами сім'ї, як це практикують в інших аналогічних тестах. Е. Клессманн рекомендує спочатку запропонувати дитині намалювати на одному горизонтально розташованому аркуші паперу три будь-яких дерева, і лише потім порівняти їх із членами сім'ї дитини. Тим самим частково вдається обійти «цензуру», яка є бар'єром для проникнення несвідомого матеріалу в свідомість. При безпосередньому проханні представити батьків у вигляді будь-якої тварини або дерева діти часто «прикрашають» образ, який обрали із-за певної «лояльності». Інколи вони навіть блокують появу певних асоціацій.

Порівнюючи дерева з членами сім'ї, діти, як правило, вибирають себе та батьків. Але інколи це може бути брат, сестра, бабуся, дідусь або будь-яка інша людина, наприклад, сусід. У такому випадку в бесіді важливо встановити, чому дитина обрала саме цих членів сім'ї, а інших витіснила.

Усі характеристики дерев з дозволу дитини підписувалися під відповідним деревом на малюнку. Ми не пропонуємо дітям порівнювати дерева зі членами сім'ї, як пропонується у тесті. Деяко спростивши завдання, ми поставили запитання «Кому зі своєї сім'ї ти б віддав би це дерево?».

Досліджуючи особливості сімейних стосунків як однієї з умов, що впливає на формування агресивної поведінки у дітей із легким і помірним ступенем розумової відсталості, ми використовували проєктивні методики «Кінетичний малюнок сім'ї».

Тест «Кінетичний малюнок сім'ї» відноситься до проєктивних графічних методів. За його результатами можна зробити висновок про суб'єктивне переживання дитиною сімейної ситуації, ставлення дитини до членів сім'ї, бачення дитини свого місця в системі сімейних стосунків та особливості сімейної взаємодії, що викликають у дитини тривогу, страх чи відчуття конфлікту. Аналізуючи дитячі малюнки, ми застосовували якісний і кількісний аналіз результатів. При кількісному аналізі результатів використовували систему кількісної оцінки, в якій визначено 5 симптомокомплексів, а саме: сприятлива сімейна ситуація; тривожність; конфліктність у сім'ї; почуття неповноцінності; ворожі стосунки у сім'ї.

Аналізуючи отримані результати, дійшли наступних висновків:

- сприйняття сімейної ситуації як сприятливої найвираженіше у малюнках дітей дошкільного віку, у досліджуваних молодшого шкільного віку сприйняття сімейної ситуації як сприятливої порівняно з дошкільниками зменшується на 8,5%, у той час як у підлітків на 11,4%;

- конфліктність і ворожі стосунки у сім'ї найвираженіша в малюнках підлітків і найменшою мірою це спостерігається у дітей дошкільного віку;

- тривожність із приводу сімейних стосунків і почуття неповноцінності, що пов'язано із сім'єю найбільше проявляється в малюнках дітей молодшого шкільного віку.

Отже, сприйняття сімейної ситуації як несприятливої, конфліктної у дітей з розумовою відсталістю з віком зростає, досягаючи найбільшої вираженості до підліткового віку. Звернемо також увагу на те, що у дітей дошкільного віку, не зважаючи на найсприятливіше сприйняття сімейної ситуації, в малюнках досить виражений симптомокомплекс тривожності з приводу сімейних стосунків. Це дає змогу припустити, що сімейна ситуація є не настільки сприятливою, як це виражено у малюнках, частіше за все, дошкільники не в змозі проаналізувати особливості сімейних стосунків.

Якісний аналіз дитячих малюнків був спрямований на діагностику у дитини відчуття психологічного комфорту у сім'ї, сприйняття інтегративності, згуртованості, цілісності сім'ї та можливі прояви агресивної поведінки.

За результатами проведеного дослідження найемоційніше близькою людиною для дітей з розумовою відсталістю є мати. Першою фігурою матері намалювало 37% досліджуваних дошкільного віку, 34% молодшого шкільного та 26% підліткового. Фігуру батька першою зобразили 12% дошкільників, 7% молодших школярів та 5% підліткового. Першими зображували себе 24% дітей дошкільного віку, 21% молодшого шкільного та 22% досліджуваних підліткового віку. У 5% дошкільників першими були намальовані інші члени сім'ї (дідусь, бабуся, брат, сестра, тітка, дядько). Такий початок малюнка сім'ї був також характерний для 8% досліджуваних молодшого шкільного віку та 9% підліткового.

Варто також зупинитися на тому, що у 8% дошкільників, 12% молодших школярів та 14% підлітків додатково до батьків (або замість них) намальовані не пов'язані із сім'єю дорослі. Такі особливості дитячих малюнків вказують на сприй-

мання неінтегративності сім'ї, на пошук людини, яка здатна задовольнити потребу дитини в близьких емоційних контактах.

Особливий інтерес для нашого дослідження представляють ті малюнки, в яких дитина не малює себе або замість сім'ї малює лише себе. В обох випадках досліджувані не включають себе в склад сім'ї, що свідчить про відсутність відчуття спільності. Відсутність у малюнку «Я» характерніше для дітей, які відчувають відторгнення та неприйняття у сім'ї. За результатами дослідження 4% дітей дошкільного віку, 7% молодшого шкільного та 9% підліткового не зобразили себе на малюнку сім'ї, що свідчить про те, що дитина не відчуває себе її частиною, а сім'ю не сприймає як цілісну структуру. Відчуття відторгнення та неприйняття у сім'ї переживають 6% досліджуваних дошкільного віку, 8% молодшого шкільного та 11% підліткового віку.

Інформативним є також збільшення складу сім'ї, що характерно для 6% досліджуваних дошкільного віку, 11% молодших школярів та 9% опитуваних підліткового віку. Як правило, такі особливості зображення пов'язані з незадоволеними психологічними потребами дитини у сім'ї.

Якісний аналіз малюнків досліджуваних із легким і помірним ступенем розумової відсталості дозволив також зробити висновок, що згуртованість сім'ї відображають у своїх малюнках 42% дітей дошкільного віку, 34% молодших школярів та лише 28% підлітків. Отже, за результатами нашого дослідження, у дітей з розумовою відсталістю з віком зменшується відчуття психологічного благополуччя, яке безпосередньо пов'язане із сім'єю, сприйняття її інтегративності та включення себе до складу сім'ї.

Відчуття розрізненості членів сім'ї, за результатами аналізу, характерне для 58% дітей дошкільного віку, 66% молодшого шкільного та 72% підліткового, що в свою чергу може свідчити про низький рівень емоційних зв'язків. Серед даної групи досліджуваних є значна частина дітей, сімейна ситуація яких і сприйняття її дитиною потребує значної уваги з боку психолога. Зокрема, 13% дошкільників, 16% молодших школярів та 17% підлітків у малюнку зобразили себе окремо від інших членів сім'ї, що свідчить про почуття відчуженості, яке переживає дитина у сім'ї. 13% досліджуваних дошкільного віку, 15% молодших школярів та 14% підлітків відокремили на малюнку від інших членів сім'ї батька; 4% дошкільників, 6% досліджуваних молодшого шкільного віку та 7% підлітків намалювали окремо маму; 7% дошкільників, 9% дітей молодшого шкільного віку та 11% підлітків на своїх малюнках окремо зобразили інших членів сім'ї (зокрема, бабусю, дідуса, брата, сестру). Цікавим, на наш погляд, є також те, що на 5% малюнках дітей дошкільного віку, 8% молодшого шкільного та 7% підліткового віку досліджувані зображували себе поряд із мамою, відокремлюючи інших членів сім'ї. Отримані в процесі якісного аналізу результати дали підставу для наступного висновку: значна частина дітей із легким і помірним ступенем розумової відсталості переживають відчуття розрізненості членів сім'ї, відчуваючи при цьому відчуження від рідних і неприйняття з боку дорослих. Разом з тим, частина дітей переживають негативне ставлення до них у сім'ї з боку того чи

іншого дорослого.

За результатами дослідження до проявів вербальної агресії схильні 17% досліджуваних дошкільного віку, 19% опитуваних молодшого шкільного віку та 21% підліткового.

Зауважимо, що значна частина досліджуваних у своїх малюнках відображають вороже ставлення члена сім'ї до себе. Так, відчуття ворожості батька по відношенню до дитини спостерігається у 11% малюнків опитуваних підліткового віку, 6% молодших школярів та 3% дошкільників. Прояви ворожості з боку матері відображають 7% підлітків, 5% молодших школярів і 2% дошкільників. Ворожість із боку інших членів сім'ї (дідуса, бабусі, брата, сестри) відчувають 8% підлітків, 6% досліджуваних молодшого шкільного віку та 3% дошкільників. Зважаючи на те, що діти молодшого шкільного та дошкільного віку проявляють залежність від оточуючих, відчуття ворожості з боку найближчого оточення дитини може бути причиною агресивних проявів дитини.

Згуртованість сім'ї, що відображена на малюнках дітей є індикаторами психологічного благополуччя, сприйняття інтегративності сім'ї, включення себе до її складу. Даний показник присутній на малюнках 21% досліджуваних дошкільного віку, 18% молодшого шкільного та 13% підліткового.

На противагу даному показнику низький рівень емоційних зв'язків був виявлений у 19% дітей підліткового віку, 17% молодших школярів та 11% дошкільників.

Отже, вагомими чинниками, що впливають на розвиток дитини з розумовою відсталістю у сім'ї, з нашої точки зору є: сприйняття сімейної ситуації як сприятливої; конфліктність у сім'ї; ворожі стосунки у сім'ї; тривожність, що переживає дитина стосовно сім'ї; почуття неповноцінності; емоційна близькість із матір'ю; емоційна близькість із батьком; емоційна близькість із іншими членами сім'ї; неінтегративність сім'ї; відторгнення та неприйняття дитини у сім'ї; відсутність відчуття спільності; незадоволення психологічних потреб дитини у сім'ї; згуртованість сім'ї; почуття відчуженості, яке переживає дитина у сім'ї; відчуття ворожого ставлення з боку матері; відчуття ворожого ставлення з боку батька; відчуття ворожого ставлення з боку інших членів сім'ї; низький рівень емоційних зв'язків у сім'ї.

Методом дослідження взаємозв'язку між сприйняттям дитиною сімейної ситуації та рівнем прояву її агресивності, був проведений кореляційний аналіз.

У результаті проведеного аналізу було встановлено пряму залежність між високим рівнем агресивності дитини та відторгненням і неприйняттям дитини у сім'ї (коефіцієнт кореляції 0,46, рівень значущості 0,04), відчуттям ворожого ставлення з боку матері (коефіцієнт кореляції 0,48, рівень значущості 0,04), відчуттям ворожого ставлення з боку батька (коефіцієнт кореляції 0,51, рівень значущості 0,04) та обернена залежність з емоційною близькістю з матір'ю (коефіцієнт кореляції – 0,47, рівень значущості – 0,04) та емоційною близькістю з батьком (коефіцієнт кореляції – 0,48, рівень значущості – 0,04).

Аналізуючи отримані результати, ми дійшли висновку, що високий рівень агресивності дитини,

безумовно, є наслідком психологічного дискомфорту, який дитина відчуває у сім'ї. Зокрема, це пов'язано з наявністю емоційних зв'язків між батьками та дитиною. Відсутність емоційної близькості між дитиною та найближчим оточенням обумовлює прояв високого рівня агресивності дитини. За недостатності чи відсутності емоційно-зафарбованих стосунків між членами родини дитина з розумовою відсталістю відчуває неприйняття та відторгнення в сім'ї, вороже ставлення з боку як матері, так і батька.

Пряма залежність була також встановлена між середнім рівнем агресивності дитини та незадоволенням психологічних потреб дитини у сім'ї (коефіцієнт кореляції – 0,47, рівень значущості – 0,04), низьким рівнем емоційних зв'язків у сім'ї (коефіцієнт кореляції – 0,52, рівень значущості – 0,04), ворожими стосунками у сім'ї (коефіцієнт кореляції – 0,49, рівень значущості – 0,04), тривожністю, що переживає дитина стосовно сім'ї (коефіцієнт кореляції – 0,50, рівень значущості – 0,04). Обернена залежність була встановлена з конфліктністю у сім'ї (коефіцієнт кореляції – 0,48, рівень значущості – 0,04). Отже, середній рівень агресивності проявляють діти, які відчувають незадоволеність своїх психологічних потреб, зокрема, в емоційному контакті. Сім'ю вони сприймають як таку, що має переважно ворожі стосунки, а її члени не мають між собою емоційних зв'язків. У сім'ї дитина переживає тривожність і незадоволення. Як і в першому випадку, рівень агресивності дитини з розумовою відсталістю обумовлений емоційними зв'язками у сім'ї. Але діти, що проявляють середній рівень агресивності, не сприймають власну сім'ю як конфліктну.

Сприймаючи сімейну ситуацію як сприятливу, а сім'ю як достатньо згуртовану та відчуваючи емоційну близькість із матір'ю та батьком дитина з розумовою відсталістю проявляє низький рівень агресивності. Зауважимо також, що низький рівень агресивності тісно пов'язаний із відсутністю у дитини почуття відторгнення та неприйняття

дитини у сім'ї та за відсутності ворожих стосунків між її членами. Описуючи особливості прояву агресивності дитини, ми встановили на основі проведеного кореляційного аналізу, в процесі якого було встановлено пряму залежність між низьким рівнем агресивності дитини та емоційною близькістю з матір'ю (коефіцієнт кореляції – 0,53, рівень значущості – 0,05), емоційною близькістю з батьком (коефіцієнт кореляції – 0,47, рівень значущості – 0,04), сприйняттям сімейної ситуації як сприятливої (коефіцієнт кореляції – 0,48, рівень значущості – 0,04), згуртованістю сім'ї (коефіцієнт кореляції – 0,49, рівень значущості – 0,04). Обернена залежність була встановлена з відторгненням і неприйняттям дитини у сім'ї (коефіцієнт кореляції – 0,46, рівень значущості – 0,04) та ворожими стосунками у сім'ї (коефіцієнт кореляції – 0,47, рівень значущості – 0,04).

Висновок. Таким чином, проаналізувавши отримані дані, стверджуємо, що негативне сприйняття дитиною з розумовою відсталістю сімейної ситуації, відсутність емоційних зв'язків між членами сім'ї, відчуття неприйняття та відторгнення дитини з боку дорослих членів сім'ї, обумовлює не лише прояви агресії, а й формування агресивних моделей поведінки.

Список використаних джерел

1. Андреева, Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – Москва : Аспект Пресс, 1996. – 479 с.
2. Бодалёв, А. А. Личность и общение / А. А. Бодалёв. – Москва, 1983. – 284 с.
3. Бочкарёва, Г. Г. Психологическая характеристика мотивационной сферы подростков-правонарушителей // Изучение мотивации поведения детей и подростков / под ред. Л. И. Божович и Л. В. Благоннадежной. – Москва : Педагогика, 1972. – С. 259–350.
4. Гарбузов, В. И. Практическая психотерапия, или как вернуть ребёнку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье / В. И. Гарбузов. – Санкт-Петербург : АО «Сфера», 1994. – 160 с.
5. Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога / под ред. И. В. Дубровиной. – Москва, 1987. – 198 с.
6. Личко, А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков // Психология индивидуальных различий / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтера, В. Я. Романовой. – Москва : Изд-во МГУ, 1982. – С. 288–318.
7. Мид, М. Культура и мир детства / сост. И. С. Кон. – Москва : Наука, 1988. – 178 с.

Дата надходження авторського оригіналу до редакції : 10.03.2015

Руденко Л. Н. Влияние семьи на формирование агрессивного поведения детей с умственной отсталостью.

А На основании собственного исследования с использованием методик анализа семейного воспитания (АСВ), разработанную Е.Г. Ейдемиллером и В.В. Юстицким, а также проективных методик «Кинетический рисунок семьи» и «Три дерева» мы исследовали факторы, влияющие на формирование агрессивного поведения детей с умственной отсталостью. Анализ полученных данных позволил утверждать, что негативное восприятие ребёнком с умственной отсталостью семейной ситуации, отсутствие эмоциональных связей между членами семьи, ощущение неприятия и отторжения ребёнка со стороны взрослых членов семьи обуславливает не только проявления агрессии, но и формирование агрессивных моделей поведения.

Ключевые слова: умственная отсталость, агрессивное поведение, влияние семьи, факторы воздействия, семейная ситуация, внутрисемейные отношения.

Rudenko L. M. The impact on family formation of aggressive behavior in children with mental retardation.

S The article, based on personal research using methods of analysis of family education (DIA) developed E.H.Eydemillerom and V. Yustytskym and projective techniques «kinetic family drawing» and «three trees» we investigated the factors that influence the formation of aggressive behavior in children with mental retardation. Analysis of the data made it possible to argue that the negative perception of a child with mental retardation family situation, lack of emotional ties between family members, a sense of rejection and rejection of the child by adult family members not only causes aggression, but also the formation aggressive behaviors.

Key words: mental retardation, aggressive behavior, the impact of seven «th, influence, family situation, interfamilial relations.